

товари повсякденного попиту. Порушення їх тягло за собою суворе покарання. Але це не змогло перебороти знахабнелих на ринку спекулянтів і купців. Ціни з початком війни зросли катастрофічно. Лише за час від липня 1914 року до квітня 1915 року вони зросли на хліб в середньому на 32%, кукурудзу – на 23%, на борошно – на 18%, картоплю – на 20%, молоко – на 33%, худобу – на 24%. Ціни в порівнянні з 1914 роком у 1916 році фантастично зросли: на харчові продукти збільшились на 242%, на промислові – на 213%.⁸

Масове розорення, мобілізація, спекуляція сприяли поширенню селянського і робітничого руху. Всього за війну (до лютого 1917 року) на Поділлі відбулось 88 виступів, більше в Україні відбулось тільки в Київській губернії – 103.

Сказане вище свідчить про те, що соціально-економічне становище Сх. Поділля під час Першої світової війни було дуже і дуже складним і суперечливим.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Новий восход. – 8 янв. 1915. – №1.

² Зеленюк І.С. 1917 рік на Поділлі. – Львів, 1966. – С.7.

³ Центрально-статистическое управление. Россия в мировой войне 1914–1918 гг. – М., 1925. – С.49.

⁴ Зеленюк І.С. Там само. С.7.

⁵ Зеленюк І.С. Там само. С.10.

⁶ Михалюк О.Г. Класова боротьба в подільському селі в роки першої світової війни. // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський. – 1985. – С.43.

⁷ Зеленюк І.С. Там само. С.9.

⁸ Там само. С.9.

Геннадій СТРЕЛЬСЬКИЙ
Київ

БРЕСТСЬКИЙ МИР 9 ЛЮТОГО 1918 р.: ТРИУМФ ЧИ ТРАГЕДІЯ? АНАЛІЗ МЕМУАРНИХ ДЖЕРЕЛ

Брестський (або, як його називали у момент підписання 9 лютого 1918 р., Берестейський) мир, укладений між Українською Народною Республікою і державами Четвертого союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною), був першим мирним договором у ході світової війни, першим вагомим кроком на шляху до її припинення. Він засвідчив міжнародне визнання України як незалежної держави, проголосив вигідний для неї мир без анексій і контрибуцій, визначив її західні кордони. Проте у радянській історіографії утвердились і протя-

гом багатьох десятиріч міцно підтримувались однозначно негативні стереотипи в оцінці цього міжнародно-правового документа: «брутальне порушення волі українського народу», «зрада» його інтересів, «заклик до австро-німецької окупації України» і т. п.¹

За цю «зраду» деякі з учасників переговорів у Бресті згодом поплатилися найдорожчим – власним життям. Досить згадати хоча б трагічну долю В.О.Голубовича, який спершу очолював українську делегацію у Бресті, під час підписання мирного договору був головою Ради Міністрів і міністром закордонних справ УНР, а згодом загинув у жорнах сталінських репресій.

Нині в істориків незалежної України є всі умови і необхідні джерела для об'єктивного і всебічного, дійсно глибокого і неупередженого вивчення цієї важливої сторінки новітньої історії України. Але й досі в історичній літературі немає узгодженого, всебічно зваженого погляду на той мирний договір. Оцінки його змісту й наслідків коливаються від фанфарних визначень («тріумф української дипломатії» і т. п.) до повторення деяких старих «кліше», загальним місцем яких є факт запрошення німецьких військ в Україну і його трагічні наслідки, зокрема й для долі самої Центральної Ради, яку німці ж згодом і розігнали.

Важливе місце у комплексі джерел вивчення питань, пов'язаних з історією Брестського миру, посідають мемуари українських громадсько-політичних діячів, насамперед керівників Центральної Ради і безпосередніх учасників Брест-Литовських переговорів. Аналізу цих джерел і присвячено цю доповідь.

Лідери Центральної Ради у своїх спогадах у цілому позитивно оцінюють тодішню логіку дій УНР на міжнародній арені, зумовлену конкретними політичними і економічними обставинами (хоча й з певними застереженнями і нюансами), обґрунтовуючи об'єктивну необхідність підписання мирної угоди. Основною метою мирних переговорів у Бресті, підкреслювали усі без винятку лідери Центральної Ради, був вихід УНР на міжнародну арену, утвердження її як суб'єкта міжнародного права, припинення війни, підписання миру, який би забезпечив об'єднання всіх українських земель у єдиній соборній демократичній державі.

Саме на досягненні цієї мети й зосередила українська делегація свої зусилля, які увінчалися успіхом. Оцінюючи його, голова Центральної Ради М.С. Грушевський писав: «Трактат дав Україні мир гідний і почесний, повернув їй західні українські землі, не тільки окуповані під час війни, а й раніше від неї відірвані, як Холмщина, Берестейщина, Пінщина...; усталив обмін військовополоненими без оплат, обмін товарів на основання контингентування (установлення кількості товарів, які мали довозитись і вивозитись).

Німецьке правительтво відразу взялося до мобілізації й виводу на Україну підготовлених частин українських воєнно-полонених...»²

Так само позитивно оцінював Брестський договір колишній Генеральний писар Центральної Ради і міністр внутрішніх справ УНР П.О. Христюк: «Заклучний мировий договір з Україною являється, мабуть, єдиним по формі не імперіалістичним з тих численних договорів, які було заключено після нього в кінці великої всесвітньої імперіалістичної війни під диктовку буржуазної Антанти. Договір цей був заключений дійсно без анексій і контрибуцій. Він здійснював також щодо українського народу принцип національно-державного самоопределення».³

Разом з цим, П.О.Христюк не заперечує, що підписанню договору допомогли й певні сприятливі обставини: суперечності між країнами Четверного союзу і радянською Росією, гостра продовольча криза в Австро-Угорщині й Німеччині і надії на її пом'якшення за рахунок продовольчих ресурсів України тощо. Але він ці обставини не вважає вирішальними.

Іншу думку з приводу цього висловив у своїх мемуарах В.К.Винниченко, який до кінця січня 1918 р. очолював уряд Центральної Ради: «... Мир цей був би дуже корисним і для української держави й для її Уряду, коли б ... коли б при цьому була одна умова, а саме: коли б цей мир явився не-результатом збігу сприятливих обставин, а наслідком нашої сили й волі, коли б ми тою силою самі могли реалізувати, охоронити й затвердити за собою всі наслідки миру. При такій умові це був би дійсний і корисний мир. А коли український Уряд тої сили не мав; коли розбиті невеличкі військові відділи його безпорадно одступали на самий краєчок української території й не було ніякісенької надії своїми силами вернути загублену владу над державою; коли без чужої сили реалізації того миру не можна було й сподіватись, – то весь мир набирав уже іншого характеру, він весь був у руках тої сили, яка мала переводити його в життя».⁴

Не знімаючи з себе особистої відповідальності за все, що відбувалося у січні 1918 р. в Україні, В.К.Винниченко у цілому досить самокритично оцінював діяльність Центральної Ради. Пояснюючи особливу прихильність країн Четверного союзу до УНР, поважне ставлення їх представників у Бресті до делегації Центральної Ради, він зауважує: «Розуміється, це робилося...не ради прекрасних очей молодой хуторяночки (України. – Г.С.), а ради її хліба, цукру, вугілля й тому подібних прекрасних річей. Від хуторянки вони могли дістати всього далеко більше й вигідніше, ніж від прищелепуватих большевиків, які заключали мілітарний мир і в той же час оповіщали їм соціальну війну».⁵

Саме цим, вважав В.Винниченко, і можна пояснити успіхи УНР у підписанні миру. До рішення ж про військову допомогу Україні з боку Німеччини й Австро-Угорщини він віднісся різко негативно. «Але я в той же час, – згадував він, – був головою Уряду і на мене спадав обов'язок виконати постанову більшості проводу Центральної Ради про заклик на поміч зовнішньої сили, німецької армії. Я не міг і не хотів брати на себе відповідальність за цей акт, який, на мою думку, мав принести Україні велике зло, і подав до демісії. Я був глибоко переконаний, що кайзерська німецька армія неодмінно мусить принести нам і політичну, і соціальну, і навіть і національну реакцію... І, будучи так переконаним, я не поїхав разом з усією Центральною Радою і новим урядом її... назустріч закликаним німцям, а під чужим паспортом з дружиною своєю лишився з народом.

...На жаль, мої переконання справдилися з цілковитою точністю. Кайзерські реакційні генерали, вигнавши більшовиків з України, не схотіли терпіти й демократію й швидко розігнали Центральну Раду, арештували проводирів її, наставили руського генерала П. Скоропадського за «гетьмана» й почали «пасифікацію» українського народу: засіяли Україну карними загонами..., які масово пороли селян, розстрілювали невдоволених, накладали на села й міста люті контрибуції. Будучи в гущі народу, я на свої очі бачив, що дала нашій нації «орієнтація на зовнішні сили». Я на свої вуха чув, як українські маси кляли Центральну Раду... Мені в лице казали робітники й селяни про мене найтяжчі лайки (не знавши, розуміється,

що «отой проклятий буржуй Винниченко, отой німецький запроданець» був їхнім співрозмовником, товаришем у партизанській боротьбі проти німецької реакції)». ⁶

Так само передбачав і неприхильно оцінював наслідки Брестських переговорів (хоча не заперечував необхідності укладення миру) тодішній Генеральний Секретар закордонних справ УНР О.Я. Шульгин. «Коли російський советський уряд заключив перемир'я, – згадував він, – ми musiли рахуватися з цим фактом. ...Питання миру було гостро дискутоване... Але всі були згідні в тому, що не можна допустити, щоб советські представники говорили в нашому імені. Що б там не було, але принаймні треба було бути присутнім у Бересті». ⁷ А вже більшовики, пише він, «безнастанно повторювали, що Центральна Рада є «буржуазна», що вона «запродалася капіталістам», що вона відмовляється від заключення миру «без анексії і контрибуцій», що його проголошує російська революція... Ця пропаганда ставала небезпечною. Що більше, ми знаходилися під постійною загрозою подвійної навали – німецьких військ та червоних банд. Ми поставили вислати до Берестя делегацію і з'ясувати наші погляди в ноті, зверненій до всіх країн». ⁸

О.Я. Шульгин підтримував постійний телеграфний зв'язок з українською делегацією у Бересті, домагаючись, щоб вона утримала незалежність не лише від Росії, а й від Німеччини та інших країн Четверного союзу. Його особливо непокоїло те, що участь делегації Центральної Ради у цих переговорах фактично перекреслювала усі попередні досягнення молодого дипломатії УНР у відносинах з державами Антанти. ⁹

На цей негативний наслідок Брестського миру звертають увагу й інші політичні діячі УНР, зокрема Д.І. Дорошенко. ¹⁰ Причому, як вважав, наприклад, С.В. Петлюра, Брест надовго зіпсував відносини УНР з Антантою. «Ми потерпіли велику невдачу..., – писав він у листі до Д.В. Антоновича, – головно через нашу ізольованість од світу і ту блокаду, в яку кинула нас Антанта». ¹¹

Отож, коли переговори у Бересті наближались до завершення, О.Я.Шульгин, щоб не очолювати новий напрям зовнішньої політики, з яким він особисто не погоджувався, вирішив піти у відставку. І навіть умовляння М.С. Грушевського та інших авторитетних українських діячів, не допомогли затримати його на посаді міністра закордонних справ у новому кабінеті під орудою В.О. Голубовича. ¹²

З цих же міркувань відхилив він пізніше і пропозицію очолити Міністерство закордонних справ у гетьманському уряді Ф. Лизогуба. Перед цим О. Шульгин разом з С. Єфремовим склав і підписав ноту протесту до керівника німецької адміністрації генерала В. Гренера, у якій від імені українських партій піддав критиці грабіжницьку політику німецько-австрійських «друзів» в Україні і зокрема зрежисований ними гетьманський переворот. ¹³

У цьому зв'язку особливий інтерес викликає погляд самого гетьмана П. Скоропадського на українсько-німецькі взаємини у цілому і на Брестський мир зокрема. А вже відомо, що більшість діячів УНР (як соціалістичної, так і націоналістичної орієнтації) у своїх творах повторюють твердження, вперше сформульовані більшовицькими політиками й радянськими істориками, що П. Скоропадський був беззастережним прихильником прони́мецької політики, а його режим – це маріонеткове утворення німецьких урядових і військових кіл. Спогади Скоро-

падського, що вперше побачили світ у незалежній Україні 1995 року, змальовують цілком інше ставлення гетьмана до Німеччини. І як військовий діяч, активний учасник Першої світової війни, і як політик, П. Скоропадський у 1917 – на початку 1918 р. бачив Німеччину лютим ворогом Росії і України, підтримував ідею продовження війни з нею «до переможного кінця», у якому він, до речі, не мав жодних сумнівів. Як прихильник політичної орієнтації на Антанту, він негативно ставився до участі Центральної Ради у Брестських переговорах. Але коли мирна угода стала дійсністю і німецько-австрійські війська окупували Україну й, прогнавши більшовиків, забезпечили її збройний захист, вважав П. Скоропадський, український уряд був зобов'язаний виконувати умови договору, постачати Німеччині та Австро-Угорщині продовольство, сировину тощо. Ці ж самі зобов'язання, писав він, мусив згодом виконувати і призначений ним уряд Української Держави. При цьому гетьман у спогадах не приховував негативних аспектів його взаємин з німецькими властями і значних труднощів, на які наразився у спробах знайти компроміс з ними.¹⁴

Як бачимо, майже всі українські політичні діячі, навіть лідери Центральної Ради у своїх мемуарах визнають запрошення іноземних військ в Україну трагічною помилкою. Найвідповідальнішою особою УНР, на яку впало найбільше звинувачень за цей крок, був голова Центральної Ради М.С. Грушевський. Між тим, як свідчать його численні твори і спогади, він прекрасно усвідомлював і передбачав усі негативні наслідки Брестського миру, усі можливі нападки й інсинуації ворогів української державності. «З різних поглядів це не була приємна перспектива, – писав він, – можна було наперед знати, що вступ німецьких військ на Україну дасть привід до агітації проти Центральної Ради, з різних сторін, може викликати тривогу і невдоволення серед широких кругів людності, серед селянства – цієї головної підстави української державності. Але, з другого боку, було в високій мірі небезпечним залишати Україну на довший час під владою більшовицької анархії і чекати, поки вона сама себе з'їсть, поки перегорить більшовицька зараза і викличе сильну і організовану реакцію серед самої української людності, щоб на ній можна було опертись українській владі».¹⁵

Визнаючи трагічні наслідки для долі України запрошення німецько-австрійських військ, українські політичні діячі у своїх мемуарах докладно і переконливо висвітлюють причини і важкі обставини, які змусили піти на такий небажаний крок (насамперед, відсутність власних збройних сил, здатних протистояти більшовицькій навалі і відстояти самостійну українську державність).

Особливо велике значення цих мемуарів полягає також у тому, що вони допомагають з'ясувати, яке насправді місце в ході переговорів у Бресті посідало це найболючіше питання (про заклик німецьких військ в Україну) і чи взагалі воно було зафіксоване у мирному договорі.

Як виявляється зі свідчень безпосередніх учасників переговорів, це питання до підписання договору офіційно навіть не ставилось. Так, О.О. Севрюк, що входив до складу делегації УНР, а після 22 січня 1918 р. (проголошення ІУ Універсалом незалежності України) очолював її, згадував: «Про можливість «приятельського» приходу німців на Україну ніколи ... до 9 лютого в делегації не говорилося й ніколи (я це підкреслюю) не було про це мови з австро-німецькими делегатами до

укладення миру...»¹⁶ Це підтверджують у своїх спогадах й учасники переговорів з боку країн Четверного союзу, зокрема голова делегації Австро-Угорщини граф О. Чернін, один з провідних членів німецької делегації генерал М. Гофман та ін.

Навіть голова російської радянської делегації Л. Д. Троцький, найголовніший «опонент» українських делегатів, який у своїх мемуарах так багато і так злобно писав про їх «грубость и наглость», «исступленное самоунижение ... пред президентами их чванными аристократами», «высокопарную низость, захлебывающееся от восторга лакейство»,¹⁷ жодним словом не обмовлюється про постановку чи обговорення цього питання на переговорах.

Як пояснюють українські мемуаристи, звернення за збройною допомогою було до підписання договору просто неможливим, бо це б засвідчило неспроможність Центральної Ради, а українській делегації було заявлено, що із нею підпишуть договір, лише упевнившись у тому, що вона представляє реальну владу в Україні.

Підписання договору відбулося у ніч з 8 на 9 лютого 1918 р., коли Центральна Рада уже виїхала з Києва до Житомира, але у Бресті про це ще не було відомо, бо там зламався апарат, що забезпечував телеграфний зв'язок. Лише 9 лютого удень в Бресті дізналися про здачу Києва більшовикам. От тоді й постало питання про військову допомогу Центральній Раді, яка опинилась у безвихідному становищі.

Офіційне звернення Центральної Ради – «Відозву до німецького народу» з проханням збройної допомоги підписав 16 лютого М. М. Любинський, який невдовзі, у березні 1918 р. очолив Міністерство закордонних справ УНР, а ще через місяць, 28 квітня разом з В. Голубовичем та іншими членами українського уряду був заарештований тими ж німцями і ув'язнений. До того ж, як неспростовно доводять українські політичні діячі, наприклад, Д. Дорошенко, текст цієї «Відозви...» було вироблено німецькою стороною, а український представник М. Любинський, змушений обставинами, швидко погодився її підписати.¹⁸ Крім того, як підкреслюють українські мемуаристи, наприклад, П. Христюк, Центральна Рада дала своїй делегації в Бресті «відповідь-згоду на німецьку допомогу... українськими військовими частинами (що були організовані в Німеччині з українських полонених. – Г. С.) і в формі оборони північного кордону України».¹⁹ Але німці та австро-угорці не зважили на це і вдалися до безпосередньої інтервенції.

Отже, як переконливо свідчать керівники Центральної Ради, тільки опинившись під загрозою повної втрати української державності, вони змирилися з наступом німецьких військ, хоча й глибоко тривожились тим, що станеться з Україною після її окупації. Згадуючи про свою зустріч з М. С. Грушевським у вагоні по дорозі між Сарнами і Житомиром, коли німецькі війська вже просувалися в Україну, О. Севрюк писав: «Ми були удвох, і професор М. Грушевський плакав. Вступ німців на Україну був драмою і його особистого життя».²⁰

О. Севрюк був, на жаль, єдиним з делегатів УНР, хто залишив спогади про Брестські переговори. Особлива цінність цих унікальних спогадів полягає в тому, що вони докладно і яскраво передають усю напруженість і нервовість атмосфери переговорів, усю складність умов, в яких працювала українська делегація. Не маючи професійної підготовки й належного досвіду дипломатичної роботи, молоді українські делегати наполегливо домагались на переговорах включення до складу України всієї Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини, Підляшшя, щоб жодного клаптика української землі не залишилось під чужим пануванням.

Австро-Угорська делегація не погоджувалась поступатися українськими територіями, неохоче йшла на поступки. Намагаючись скористатися скрутним становищем Центральної Ради, вона пропонувала свої умови договору, у яких не йшлося про повернення Україні її земель. Але українські делегати не піддалися на цей відвертий тиск. Зрештою, як згадував маловідомий досі український діяч М. Залізник, «вироблення тексту мирового договору, ініціатива і основний нарис його належали власне не «старим і досвідченим» дипломатам центральних держав, а «молодим, неосвіченим і недосвідченим» українським делегатам Центральної Ради».²¹

Сам М. Залізник (один з організаторів Союзу Визволення України (1914 р.), член Загальної Української Ради (1915 р.) офіційно не входив до складу жодної з делегацій і працював у Бресті, так би мовити, «за лаштунками» переговорів, виконуючи доручення таких впливових діячів Галичини, як барон М. Василько, доктор К. Левицький та ін., характеризував свою роль як «універсального товмача і посередника між українською делегацією і делегацією німецькою і австрійською...» Його помітна роль у проведенні цих переговорів, виробленні вигідних для України умов мирного договору досі ще не висвітлювалась у вітчизняній історіографії. Зокрема, М. Залізник активно сприяв прийняттю таємного протоколу між УНР і Австро-Угорщиною про об'єднання Східної Галичини і Буковини в один коронний край з наданням українцям широкої автономії. На жаль, О. Севрюк, маючи один з двох примірників цього таємного протоколу (другий був у О. Черніна), ознайомив з його змістом галицьких українців, які поширили інформацію про це, що підняло хвилю протестів польських політичних кіл. До речі, О. Севрюк у своїх спогадах замовчує цей легковажний вчинок (порушення ним дипломатичного етикету), що завдав великої шкоди процесові соборності України (Австро-Угорщина згодом анулювала цей договір, зайнявши пропольську позицію).

Таким чином, самий Брестський договір українські мемуаристи розглядають як безумовний успіх, перемогу молодій дипломатії УНР, перший крок на шляху припинення світової війни. Цей висновок підтверджують і свідчення іноземних політичних і військових діячів. Так, О. Чернін писав, що українські делегати, «незважаючи на свою молодість, виявили достатню зрілість, щоб використати сприятливу для них ситуацію».²² Німецький генерал М. Гофман так само свідчив, що молоді українські дипломати «рішуче стояли в переговорах... при вимогах, які зголосили, і не відступали від них ані на крок».²³ Генерал Е. Людендорф підкреслював, що усі виступи українських делегатів на переговорах «спиралися на практичні основи і не губилися в сфері фантастичних планів...».²⁴

Використання усіх цих мемуарних джерел матиме велике значення для справді повноцінного дослідження як досягнень, так і прорахунків першої «школи» нової української дипломатії у Бресті 1918 р.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Див.: Радянська енциклопедія історії України. Т.1. – К., 1969. – С.196.

² Михайло Грушевський. На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк-Львів-Київ-Торонто-Мюнхен, 1992. – С.183.

³ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. Т.1. – Прага, 1921. – С.114.

- ⁴ Винниченко В. Відродження нації. Ч.11. – К., 1990. – С.289–290.
- ⁵ Там само. – С.284–285.
- ⁶ Винниченко В.К. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – С.16–17.
- ⁷ Олександр Шульгин. Початки діяльності Міністерства закордонних справ України // Розбудова держави. – 1993. – № 1. – С.23–24.
- ⁸ Там само. – С.24.
- ⁹ Там само. – С.23. Див. також.: Шульгин О. Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. – К., 1918. – С.69–74.
- ¹⁰ Див.: Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. Т.1. – Ужгород, 1932. – С.232–247.
- ¹¹ Петлюра С.В. Статті. – К., 1993. – С.206.
- ¹² Див.: Шульгин О. Політика... – С.74.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Див.: Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ – Філадельфія, 1995. – С.22, 33, 40, 125, 234, 245, 270, 344, 346, та ін.
- ¹⁵ Михайло Грушевський. Назв. праця. – С.183.
- ¹⁶ Севрюк О. Берестейський мир (Уривки із споминів) // Берестейський мир. З нагоди 10-х роковин. 9.11.1918–9.11.1928. Спомини і матеріали. – Львів; Київ, 1928. – С.159.
- ¹⁷ Троцкий Л.Д. Моя жизнь: Опыт автобиографии. Т.І–ІІ. – М., 1991. – С.362–363.
- ¹⁸ Див.: Дорошенко Д. Назв. праця. – С.323.
- ¹⁹ Христюк П. Назв. праця. – С.139.
- ²⁰ Севрюк О. Назв. праця. – С.160.
- ²¹ Залізник М. Моя участь у мирових переговорах в Берестю-Литовському // Берестейський мир... – С.126.
- ²² Чернін О. Берестя-Литовське (Із твору «На світовій війні») // Берестейський мир... – С.229.
- ²³ Гофман М. Война упущенных возможностей. – М.; Л., 1925. – С.199.
- ²⁴ Людендорф Е. Мирові переговори у Бересті-Литовському (Із твору «Мої воєнні спогади») // Берестейський мир... – С.280.

Дмитро ВЕДЕНЄВ
Київ

ПРОПАГАНДА УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ ДИПЛОМАТІЄЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (1918 р.)

За часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського (1918 р.) було зроблено помітні кроки у справі розбудови основних засад державного ладу й апарату